18. Шемлей Й. Орудний однини жіночих іменників в українських говорах // Рідна мова. — 1933. — Ч. 3. — С. 90-91; — Ч. 4. — С.130-131.
19. Шемлей Й. Прислівники на *о, е* в українській мові // Рідна мова. — 1934. — Ч. 4. — С. 157-160; — Ч. 5. — С. 199-204.

In his scientific and publishing activities Ivan Ohiyenko specified the main importance to the studying and popularization of the examples of dialect language, he understood their importance in the formation of literary language. In the article the main directions of dialectological researches in journal "Ridna mova", methods of fixation, their theoretical comprehending, their role in researching of the language history are analyzed.

Key words: dialect speech, dialect, rite.

Отримано: 22.08.2011 р.

УДК 821.161.2Фед09

Л. М. Ковалець

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ ЖАНРУ ЖИТІЯ: ДОСВІД ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

З'ясовуються ґенеза й особливості використання Ю. Федьковичем давніх агіографічних матеріалів у своїх творах «Житіє святого великомученика Юрія (Георгія)» (1873) та «Житє Святого великомученика і мироточця Димитрія» (1874), акцентується на сумлінності інтерпретатора, його художньому, романтичному потрактуванні канонічних історій. Писання буковинського автора мали значною мірою утилітарну (освітню) спрямованість, адресувались масовому читачеві і зафіксували посилення у його творчості проповідницьких тенденцій.

Ключові слова і словосполучення: Юрій Федькович, святі Юрій (Георгій) та Димитрій, житіє, канон, романтичне.

У висновковій частині своєї капітальної праці «Історія української літератури» Дмитро Чижевський відзначив як найважливішу таку дещо несподівану й, здається, не зауважену ніким рису та заслугу національної романтики: «вона свідомо поставила собі завдання утворити «повну літературу», яка могла б задовольнити духовні потреби всіх кіл та шарів українського суспільства» [9, с. 455]. Юрій Федькович як один із найвидатніших українських романтиків своєю різноманітною в ідейно-тематичному, жанрово-стильовому плані спадщиною яскраво проілюстрував справедливість цієї думки, адресат його творчості справді універсальний. Більше того, значну частину своїх писань особливо з 1870-х років — часу співпраці з львівською «Просвітою» — буковинець створював з орієнтацією на масового читача, передовсім простолюд, його значні освітні й морально-духовні потреби. Зразки масової літератури Федьковичевого авторства як

світського, так і релігійного змісту залишилися майже не потрактованими, точніше, різко зневажливе ставлення І. Франка до просвітянського літературного продукту, що, мовляв, постав на консервативних засадах «молися і працюй», «ощадливість і тверезість», «віра і лояльність» [див.: 8, с. 206] (а воно вже з проекцією на Федьковича було підтримане й М. Драгомановим, деякими іншими критиками), спровокувало вилучення цих текстів з поля ширшої дослідницької уваги. Втім, як відзначив професор-славіст Ом. Калужняцький, у своїх релігійних піснях Федькович, цей «найбільш суб'єктивний руський поет», показав себе одним із найоб'єктивніших, одночасно він показав, як повинні бути написані такі пісні, щоб вони не сприймались, ніби римована проза, а були поезією в справжньому розумінні цього слова...» [5, с. 217]. Письменник і критик Григорій Григорієвич (псевдонім Г. Цеглинського) відніс житія святих авторства буковинця до «найкрасших творів нашої просвітньої літератури» [3, с. 34]. Відомими фахівцями з фольклору М. Пазяком та О. Романцем запримічено також дбайливе ставлення Федьковича до підготовки для видань «Просвітою» і церковних, народних колядок та щедрівок — творів, збагачених його індивідуальним поетичним даром.

Тим часом агіографічні тексти буковинця — справді унікальне явище його творчості та нового національного письменства — фактично не залучені до відповідного дискурсу, втім, його, дискурсу, й не існує, попри те, що художні житія писались і в другій половині XIX століття (маємо на увазі твори Дмитра Вінцковського, Антіна Добрянського, Онуфрія Лепкого, Кирила Селецького, Омеляна Огоновського, Осипа Барвінського та ін.). Безперечно, що досвід кожного з них по-своєму вартий уваги. Наразі — про досвід Федьковича як найталановитішого митця, але не поета (ще живучи у Львові, цей автор почав працювати над тими розповідями про життя святих, що призначалися для виконання в супроводі ліри і які в окремих циклах або ж поодинці ввійшли до твореної фактично впродовж решти життя збірки «Руський лірник»; це 61 пісня), а про досвід Федьковича-прозаїка, автора двох житійних текстів. Вони також із львівського і постльвівського відтинку біографії автора : «Житіє святого великомученика Юрія (Георгія) вперше, до того ж у супроводі трьох пісень у його, святого, честь і славу побачило світ у Львові 1873 року в книжечці «Просвіти», а «Житє Святого великомученика і мироточця Димитрія» — там само роком пізніше, в 1874-му, в іншому просвітньому виданні — «читанці для сельских людей» «Вечерниці».

Що спонукало Федьковича, успішного лірика, повістяра, драматурга, громадсько-культурного діяча, до того ж особу світську, дещо змінити орієнтири й виступити в новому для себе амплуа? Чи лише формальне зобов'язання перед керівництвом «Просвіти» зіграло тоді свою роль у підготовці спеціальної народно-релігійної лектури, чи до нього долучились інші, глибшого порядку, фактори? Важливо одразу зауважити, що про невипадковість житій, так само як стійкіший інтерес письменника саме до цього жанру церковної словесності свідчить хоч би висловлене 1884 року уже в Чернівцях прохання до Івана Тимінського, діяча «Руської Бесіди», звернутись до

Олександра Кониського з «Печерскої Лаври позичити «Житія святих» або «Четіє Минеї» [10, с. 95]. І хтозна, чи у Львові Федькович не користувався якимись із цих видань монастиря, якщо він зараз чітко вказав на місцезнаходження предмета свого інтересу, заодно давши зрозуміти, що має уявлення і про часто перевидавані там четьї — «цілу скарбницю церковної літератури», «улюблену книжку для читання православним українцям» (М. Возняк). З огляду на складну, вільнолюбну вдачу буковинця, незашореність його музи, схильність на всьому, до чого брався, залишати власну ціху, цікаво збагнути й наступне: як співвідносяться канонічні агіографічні історії з Федьковичевими текстами, в чому полягають особливості трансформації цим письменником, представником нової літератури, жанру житія, співвіднесеного більше з давнім письменством?

Про бажання автора «Нічлігу» й «Люби — згуби» створити максимально наближені до канонів варіанти літературних житій свідчать хоч би назви творів — своєрідні формули, котрі одразу мусили налаштувати читачів на відповідний лад. Самі ж тексти є фактично поєднанням щораз двох жанрових різновидів: власне житія та мартирія — розповіді про мученицьку смерть святого і пов'язані з ним дивазцілення. Канони житія вимагали також обов'язкового дотримання тричленної композиції — присутності вступу, головної розповіді й висновків, і Федькович підкоряється правилам, кожен із структурних елементів його житій є достатньо розгорнутим, змістовним, внутрішньо підпорядкованим основному завданню — прославленню ідеальних героїв як зразків для наслідування. Житіє Димитрія, крім того, навіть закінчується тропарем і кондаком — поданими старослов'янською мовою молитовними текстами на честь святого.

Однак якщо канонічні житія неодмінно прочитувались на богослужінні в день пам'яті мученика, то Федькович, схоже, замислював свої інтерпретації агіографічного матеріалу передусім для народного читання. Може, тому традиційна риторика вступів (із обґрунтуванням власних намірів, виправданням зухвалості братись за перо) відсутня: у «Житії святого великомученика Юрія (Георгія)» розважливо й неквапливо, із цікавою деталізацією розповідається про Рим та його правителів, акцентується на діяннях Нерона й тих, хто правив після нього, бо «рідко було такого цісаря, щоби своєї слави і своєї душі у християнській крови не топив був» [7, с. 250]. Зазначимо, що лексем типу «цісар» (як і «жовнір», «воєвода», «чорнокнижник», навіть «опришок», «окіл», «майдан» і т.д.) у словникові Федьковичевих житій доволі, щодо «цісаря», то вибудовується цілий синонімічний ряд (цезар — кесар — кайзер — цісар), щоб ось така остання форма, найбільше зрозуміла рідному читачеві, запанувала в тексті.

Власне, вступ у цьому житії грає надзвичайно важливу роль, бо він подає історичне і, сказати б, морально-етичне тло, на якому розгортатиметься історія земного життя героя. Чого вартий лише образ Нерона, котрий, стративши своїх рідних, віддавши наказ запалити великий Рим, «стояв у своїм золотім дворі на кружганку та придивлявся людському нещастю», щоб потім мучити люд, «а то такими страшними способами, що і описати годі» [7, с. 249]. Атмосферою нестерпнос-

ті буття і потребою протистояння тиранії задля захисту християнської віри аргументується поведінка угодника Георгія-великомученика. Так величає його церква, каже Федькович, і «то праведно, бо великі муки приймив молодий той вояк за Христа і за правду єго, і то в такій порі житя, коли чоловікови лиш би жити хотілося, мавши і маєтки великі, і достоїнство велике, і молодість, і красу, і повагу, і любов свого царя, одним словом: мавши всьо, чого буйна молодість і молоде серце бажати собі може. А однако він відмітує се все, аби лише правді Христовій свідоцтво дати і темний та жерцями отуманений народ своєю кров'ю переконати, що ... віра Сина божого принесена з небес, від отця світа, котрому честь і слава во віки і віки...» [7, с. 251].

Проте головна опозиція добра і зла, а з нею нестатична, жива постать Георгія (Юрія) попереду, драматична біографія в її багатьох деталях і перипетіях постане ось-ось, тоді як громадянська і суто людська фізіономія автора-оповідача, людини глибокого релігійного настрою — вже у вступі, щоб у головній частині перебувши центральне дійство ніби поодаль, за кулісами, постати у повен зріст аж наприкінці повістування. Мабуть, таки від нього, оповідача — невластива агіографії емоційна, полемічна напруга, але й від нього нові ідейні висновки, переживання проблематики й гостроти нових, сучасних моральних катаклізмів, котрі не прийнято було афішувати у вузько-церковних текстах і які, вочевидь, цілеспрямовано провів у свої писання український автор.

Про висновки, моральні уроки, до яких підводився читач, дещо згодом, бо ж головне в кожному з житійних писань — власне житіє. Можемо з певністю твердити, що Федькович був добре обізнаний із безпосередніми джерелами — сформованими у візантійській традиції і дещо реформованими грецькою історіями ранньохристиянських святих Георгія (Юрія) та Димитрія, бо скрупульозно слідує за ними. Але книжні матеріали (з точними датами, реальними іменами, вказівками на конкретні географічні пункти) склали хіба канву, на якій постають значно розвинутіші, творчо інтерпретовані, завдяки колоритній говірці, романтичній стильовій манері дивовижно схожі на повістеву прозу письменника його авторські варіанти канонічних біографій.

Втім, попередня творчість, заснована на автентичному матеріалі, виявилась школою, підготовчим етапом, зараз же у фокусі уваги Федьковича велика всесвітня історія, а цікавий час — це вічність, від якої, однак, не віє холодом. Каппадокія, місце народження Юрія, Солунь (Салонік) — батьківщина Димитрія, Палестина, Никомедія, де правив Юріїв кривдник цар Діоклетіян, — та ж етнокультурна конкретика, у життєписах Юрія і Димитрія, їхніх батьків як мучеників за Христа відгомонюють загальнолюдські пригоди й емоції. Не лише Божа опіка, але й віра, що її сповідують Федьковичеві герої, нівелює страждання праведників, висока свідомість, безкомпромісна позиція найбільше виявлена в розгорнутому й блискуче виписаному автором діалозі Юрія з Діоклетіяном. У такій трагічно-оптимістичній атмосфері, справжньому горнилі фізичних, духовних мук та дивовижної незнищенності життя створюється могутній, цілісний полюс. На іншому полюсі — Зло. Отже, емоційна атмосфе-

ра — в контрастних тональностях, межі життєвого ряду, як це зазвичай притаманне романтикам, крайні.

« — Відречися лиш твого Роспятого, а я зроблю тя ще більшим паном, як єсь був, і буду тя коло себе, як дитину свою рідну, тримати, тілько послухай мене, коли вже не яко царя, то хоть яко твого добродія! За що ж так мене скорбиш, Юрю?

— Царю мій і пане! Скажи мені за тебе і в вогонь скочити, я скочу, бо ти мені був як отець рідний, всігди милувався над сиротов. Але Бог мій іще більше доброго мені зробив, бо дав мені і вік, і душу, і Сином своїм св. правду мені об'явив, ба й не відтягався, ради спасеня мого, того свого єдинородного Сина у жидівські тяжкі руки на муку передати. А я ж би єго мав тепер відречися? Сам скажи, царю?» [7, с. 254].

Канонічні тексти житій, як правило, не передбачали показу внутрішніх сум'ять персонажів, тим паче антигероїв, тоді як словесний поєдинок Юрія і Діоклетіяна, із якого зацитовано фрагмент, виконаний у виразному психологічному ключі, скорбота — на душі кожного. Особливо емоційно наснаженими, драматичними й резонансними є сцени катувань, воскресінь святого і тих посмертних подій, співучасником яких він виявився. Місцем поєдинку царя Максиміяна з Димитрієм стає як в'язниця, так і циркова арена, обсаджена «густо і широко ... самими острими копіями», дарма, що не Димитрій, в'язень Максиміяна, а благословенний ним, його молитвою до Господа «на завзяте діло» Нестор переміг на тій арені царського поплічника.

Федькович уміє розповідати захоплююче, повсякчас тримаючи свого читача в напрузі, словесна тканина його житій закономірно оздоблена суто народнопоетичними елементами, бо ліризувати варте ліризації для цього автора є так само природно, що дихати: після одного зі своїх страхітливих фізичних знищень Юрій «встав здоровий, як вода, а красний, як рожа»; списи («копії»), «доторкнувшись до святого, оловом поставали і, як листочки, позагиналися»; спроба Діоклетіяна знищити Юрія закінчилась фатально лишень тоді, коли Христос пообіцяв узяти його до себе («от і злетіла честна голова святого мученика з білих плечей»).

Зображуючи дещо однобічні, відчужені од повноти життя долі святих, Федькович ішов за традицією, котра, виявляється, передбачала в таких випадках відсторонення індивідуального: «лише звільнена від усього «часового», всього «приватного» і «випадкового» людина могла стати героєм агіографічного повістування — узагальненим втіленням добра і зла, «злодійства» чи «святості» [4, с. 118]. Дотримуючись канону, буковинець водночас спромігся на «перестворення» дійсності (термін Д. Лихачова), для нього, романтика, були цікаві не монументи, а живі, внутрішньо сильні особистості в ситуаціях вирішальних, значущих, далеких од побутовізму (це, скажімо, не лише Юрій, Діоклетіян, але й такі, що переживають справжній катарсис і стають християнами цариця Александра, високі урядники Анатолій і Протолеон, селянин Гликерій, якому Юрій оживив смертельно скаліченого вола). Отож відповідне до авторських принципів Федьковичеве романтичне життєписання святих Юрія (Георгія) та Димитрія мироточця є неординарним явищем української літератури, зокрема її історико-біографічної сфери.

Примітно, що в заключній частині своїх житій буковинський автор не лише виголошує хвалу Господові та великомученикам за віру, але й бере на себе місію вчителя, проповідника. При цьому індивідуальне «я» розчиняється в «ми», спонукання «о просвіту нашого ума, о поправу нашого серця» (зі спеціальним акцентуванням на потребі відречення від оковитої) виголошується прямо й чітко, хоч у формі риторичній: «чому ж ми не возьмемося до праці так, як другі народи, але все кажемо, що ми в Бога днів не купуємо? Правда, що не купуємо, але за тото крадемо! Бо кожда днина є вкрадена у Господа Бога, котра без щирої, прилежної праці змарнована!» [7, с. 260] - читаємо в Юрієвому житії. В іншому тексті, закликаючи «чтити пам'ять тих мужів героїв, котрі за святу правду, за своє переконанє не тяготували навіть і житє своє положити», автор відзначає «дерзновеніє» Димитрія, при цьому наголошуючи, що такого настрою і нам потрібно, «як прийдеся стати і нам колись за правду нашу на земли!» [6, с. 357].

Таким чином, Федькович 1870-х років виявляється до певної міри схожий на зрілого Гоголя чи пізнього Льва Толстого, позаяк він також, як висловився літературознавець, аналізуючи духовні шукання росіян, відмовляється «од гри художнім словом» і пробує продовжити традицію апостольських послань: «це все могутня традиція біблійного алгоритму письменника, який сприймався (а в буковинця, схоже, це мало місце й на рівні самосприймання. — *Л. К.*) в якості мудреця, учителя і наставника» [1, с. 17]. Аналізовані тексти підтвердили: їх автор, крім того, що був людиною глибоко віруючою та компетентною в духовній історії, володів високим ступенем соціальної самосвідомості — новою, особливою якістю українця, що мешкав на Буковині й докорінно змінював реальність. Заняття Федьковича житійною літературою — не крок назад, а демонстрація універсальності таланту автора, підтвердження думки, що великого письменника не можна втиснути в певні рамки. І хтозна, чи релігійний матеріал не допомагав тоді Федьковичеві долати депресивні настрої, якщо в житіях маємо такі виразні домінанти майбутнього. Виконані згідно з каноном і разом з тим трансформовані відповідно до індивідуальних романтичних творчих засад Федьковичеві житія також підтвердили сентенцію М. Бахтіна, що «жанр відроджується і оновлюється на кожному новому етапі розвитку літератури і в кожному індивідуальному творі» [2, с. 142]. На черзі — підготовка загальної синтетичної студії про українську літературно-художню агіографію, що дало б змогу не лише побачити буковинця в контекстуальному обширі, але й принципово поглибити наше знання про жанрово-тематичний діапазон класичного національного письменства.

Список використаних джерел:

1. Абрамович С. В поисках утраченного рая. Духовное самоопределение русского писателя XIX — начала XX ст. / С. Абрамович. — К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2009. — 216 с.
2. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. — М. : Худ. лит., 1963. — 363 с.
3. Григорієвич Г. Осип Федькович / Г. Григорієвич // Зоря. — 1888. — Ч. 2. — С. 33-35.

4. Еремин И. П. Литература древней Руси (Этюды и характеристики) / И. П. Еремин. — М. ; Л. : Наука, 1966. — 263 с.
5. Калужняцький Омелян. [Юрій Федькович] // Юрій Федькович в розвідках і матеріалах. — К. : ДВХЛ, 1958. — С. 216-218.
6. Федькович Осип Юрій. Житє Святого великомученика і мироточця Димитрія // Писаня: Перше повн. і крит. вид. — Львів : З друк. НТШ, 1902. — Т. 2 : Повісті й оповідання / передм. О. Колесси ; з першодр. і автогр. зібрав, упоряд. і пояснив О. Колесса. — С. 332-337.
7. Федькович Осип Юрій. Житіє святого великомученика Юрія (Георгія) // Писаня : Перше повн. і крит. вид. — Львів : З друк. НТШ, 1902. — Т. 2: Повісті й оповідання / Передм. О. Колесси; з першодр. і автогр. зібрав, упоряд. і пояснив О. Колесса. — С. 248-261.
8. Франко Іван. Українські «народовці» і радикали / Іван Франко // Зібр. творів : у 50 т. — К. : Наук. думка, 1982. — Т. 28. — С. 198-206.
9. Чижевський Дмитро. Історія української літератури: від початків до доби реалізму / Дмитро Чижевський. — Тернопіль : Феміна, 1994. — 479 с.
10. Листи до О. Я. Конисього з Галичини і Буковини. 1873-1891 рр. / [Автографи] // Відділ рукописів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. — Ф. 77 (О. Конисього). — № 126.

The article deals with the research of genesis and features of the using by J. Fed'kovych the old agiographic materials in his works "Saint great martyr Yurij's (Georgij's) life" (1873) and "Saint great martyr and ointment-leaker Dmytrij's life" (1874). Interpreter's honesty, artistic, romantic interpretation of canonical histories are accented on. The works of the Bukovynian author have largely an utilitarian (educational) orientation, addressed to the mass reader and have fixed the strengthening of preaching tendencies in his works.

Key words and combinations: Yurij Fed'kovych, St. Yurij (Georgij) and Dmytrij, life, canon, romantic.

Отримано: 12.08.2011 р.

УДК 94(477)«17»

Т. Р. Ковалець

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЕТНІЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО У ПОВСТАННЯХ 20-30-Х РР. XVII СТ. В УКРАЇНІ

У статті зроблено спробу з'ясувати етнічний та соціальний склад Війська Запорозького в антипольських повстаннях 20-30-х рр. XVII ст. в Україні.

Ключові слова і словосполучення: Військо Запорозьке, етнічний склад, соціальний склад, антипольські повстання 20-30-х рр. XVII ст., «випищики», покозачення.

В історіографії вже були спроби вивчити етнічне обличчя запорозького козацтва: маємо на увазі праці українських істориків Я. Дзири [5], Ю. Мицика [10, 11], Ф. Шевченка [49-53], польських З. Вуйціка [80], В. Сєрчика [75] та Я. Томкєвіча [77-78], німець-